

серйозних інтелектуальних і матеріальних ресурсів, але дає можливість грати на рівних у нових інформаційних умовах, в які вступило людство.

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К., 2004. 2. Потятиник Б.В. Медіа: ключі до розуміння. Львів, 2004. 3. Суська О.О. Розвиток інформаційно-комунікативних теорій // Слово. Символ. Текст. К., 2006. 4. Фреге Г. Смысл и значение // Избр. работы. М., 1997. 5. Хайєк Ф.А. Право, законодавство та свобода. К., 1999. Т. 2. 6. Хоменко І.В. Еристика: Мистецтво полеміки. К., 2001. 7. Postman N. Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business/ New York, 1985.

УДК 655.535:165.172(048.3)

О. В. Трищук

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ЗВ'ЯЗНОСТІ У РЕФЕРАТИВНОМУ ТЕКСТІ

Аналізуються мовні засоби, що вживаються у реферативному тексті для вираження різних типів (паралельного, ланцюгового, кущового) міжреченнєвого зв'язку.

The language means which are used for expression of different types of links between sentences (parallel, chain, bush) in abstracts are analyzed.

Вивченню категорії зв'язності на матеріалах первинних текстів присвячено багато наукових робіт, де розглядаються й систематизуються типи міжреченнєвих зв'язків, засоби вираження і принципи їх реалізації, а також види текстів залежно від характеру й ступеня їхньої зв'язності [1; 5; 6; 8 тощо]. Проте категорія зв'язності щодо реферативного тексту досі не була предметом наукового розгляду. А таке дослідження необхідне для усвідомлення процесів і механізмів мовленнєво-мисленнєвої діяльності комунікантів, які розв'язують проблему породження, інтерпретації і розуміння змісту. Зокрема, потребують виявлення й кваліфікації мовні засоби вираження міжреченнєвих зв'язків у реферативному тексті, оскільки невдале їх використання може спричинити комунікативний конфлікт між референтом і читачем.

Різні типи міжреченнєвих зв'язків (ланцюговий, паралельний, кущовий) зумовлюють вибір характерних саме для них мовних засобів. Найчастотніший в реферативних текстах **паралельний** тип міжреченнєвої зв'язності маркується специфічними мовними засобами — референтськими конструкціями. Дієслова, що входять до їх складу, мають однакові граматичні форми по всьому тексту. Паралельний зв'язок може підсилюватися спеціальними словами, які додатково підкреслюють характер відношень між поєднаними реченнями або їхніми сполученнями. Зокрема, у рефератах подекуди можна зустріти слово *також*, наприклад: «Розглянуто одиниці дискурсу та категорії, які вони реалізують, наведено визначення кожної з них. Розглянуто також теорію мовленнєвих актів та її інтерпретацію в комунікативному дискурсі-аналізі» [13, 2004, сер. 3, № 6, с. 141].

Виражаючи кон'юнкцію, дане слово відображає взаємодію поєднаних речень шляхом встановлення смислових відношень, що актуалізують їх подібність як комунікативно важливу. За допомогою його референт надає зв'язкові двох речень однозначного тлумачення, вказуючи на рівноправний характер відношень між ними. У текстах інших стилів, зокрема художнього, можна спостерігати випадки, коли задля впливу на читача висловлювання, побудовані за допомогою кон'юнктивного зв'язку, насправді відображають відношення диз'юнкції. Це свідчить про наявність підтекстової інформації. Оскільки реферативні тексти завжди будуються за принципом одноплановості семантики й відсутності двозначності, підтекстова інформація їм не властива.

У реферативному документі зміст першоджерела висвітлюється шляхом розкриття основних його характеристик без використання доказів та аргументів. Тому для нього не характерні сполучні і вставні слова, що в первинному тексті зазвичай слугують логічним переходом від однієї думки до іншої. Коли використовується розмірковування, відношення частин висловлювання повинні бути чітко позначені відповідно до структури аргументів. У першоджерелах для цього застосовується ціла низка слів і словосполучень: *таким чином, так, отже, тому, між іншим, спочатку, потім, іншими словами, у зв'язку з тим, по суті, як видно, як бачимо* тощо. Вони вживаються для логічних переходів, відображають рух «думки автора від окремих фактів до кінцевих результатів» [12, с. 81]. Оскільки в рефераті лише констатуються та описуються основні аспекти змісту первинного документа, такі мовні засоби через свою надлишковість знаходять місце в його структурі лише в поодиноких випадках, засвідчуючи зазвичай зв'язок між частинами складного речення. Зустрічається лише слово *зокрема*, яке свідчить про те, що речення пов'язане з попереднім і через зв'язок з ним поєднується з іншими реченнями. Наприклад: «*Вивчено незвичайні реакції фосфінів, що містять P — C — P структурний фрагмент з алкенами, активованими трифторметильними групами. Зокрема, досліджено поведінку 4,4,4 — трифтора — 3 (трифторометил) — 3 — пентан — 2 — онону в реакції з метилендифосфінами*» [13, 2003, сер. 1, № 5, с. 49]. Слово *зокрема* виступає водночас уточнювальним засобом, за допомогою якого основні вихідні положення першоджерела позначаються в такий спосіб, щоб привернути до них увагу читача як до чогось важливого.

Поряд з референтськими конструкціями, як традиційним компонентом структури реферативного тексту, міжреченнева зв'язність може додатково маркуватися лексичними засобами на позначення синсемантичності речення. Наприклад: «*Розглянуто феміністичні твори сербської письменниці Я. Тешанович, які дають змогу виділити характерні риси жіночого письма як літературної практики. Висвітлено її творчість у контексті розвитку сербської жіночої літературної традиції. Розглянуто традиції українського жіночого письменства. Проаналізовано історію виникнення даного письменства в Сербії як філософську та літературну категорії, що дає змогу глибше зрозуміти витоки феміністської традиції, її*

аксіологічні засади» [13, 2005, сер. 3, № 2, с. 135]. У такий спосіб показано, що поєднувані компоненти складаються з окремих блоків, кожен з яких містить декілька взаємопов'язаних речень.

Проте основною функцією таких лексичних одиниць є оформлення **ланцюгового** типу зв'язку. Вони широко вживаються в інформативних рефератах, де лексичні засоби міжреченнєвої зв'язності превалюють над граматичними. В індикативних рефератах, навпаки, домінують граматичні засоби вираження зв'язків між окремими реченнями. За допомогою ланцюгового семантико-структурного зв'язку передаються різні відтінки відношень між компонентами, зокрема, приєднання, доповнення, уточнення і розвиток раніше висловленої інформації. У текстах з даним типом зв'язку наявна чітка послідовність тісно пов'язаних між собою речень, де «кожне наступне або впливає з попереднього, або є безпосередньо наступною ланкою в оповіді, описі» [2, с. 257]. Найпростішим і найнадійнішим засобом реалізації ланцюгового зв'язку в реферативному тексті є повторення імені поняття, що входить до складу теми попереднього речення, у тематичній частині наступного. Такий повтор сприяє розчленованій подачі висловленого шляхом поступового нанизування інформації, утримує тему в центрі уваги читача і, як результат, полегшує виявлення внутрітекстових відношень між окремими етапами розвитку теми. Оскільки повторювання значно зменшує зусилля читача з декодування і сприймання інформації, зустріти його можна в інформативних рефератах усіх аналізованих реферативних журналів. Наприклад: *«Існуюча влада створила таку політичну систему, що дає їй можливість бути безвідповідальною. Система дозволила сформувати більшість у парламенті тих політичних сил, що разом отримали 18 відсотків голосів виборців»* [9, 2004, № 1, с. 30]; *«Наведено аналіз лікування варикозного розширення вен стравоходу та шлунка у 12675 хворих із портальною гіпертензією, 90% яких мали цироз печінки. Лікування призначалося з профілактичною метою, у плановому та ургентному порядку* [8, 1994, № 1 — 2, с. 31]; *«Основним постачальником інформації, пов'язаної з цитуванням, є інститут наукової інформації. Вже сорок років інститут підтримує і поповнює свої бази даних: Показчик цитат наукової літератури (Science Citation Index) і Показчик цитат літератури із суспільних наук (Social Science Citation Index)* [13, 2003, сер. 3, № 6, с. 117].

На перший погляд може здатися, що заради точної передачі інформації й уникнення різночитань доводиться жертвувати одним із найважливіших принципів організації мовного матеріалу в реферативному тексті — відсутністю надлишковості. Компонент, що повторює в другому реченні кожної з наведених пар лише основне слово антецедента, інкорпорує смисл останнього. Оскільки решта слів антецедента, який може бути виражений словосполученням, окремим реченням або їх поєднанням, опускаються без порушення точності викладу, повторюване не є надлишковим у тексті. Навпаки, завдяки зв'язності речень, яка створює умови для лаконізації викладу, такий повтор сприяє економії мовних засобів.

Лексичний повтор як засіб міжреченнєвої зв'язності застосовується лише в інформативних рефератах. В індикативних він тільки підсилює текстову зв'язність, але не виступає її показником. Пояснюється це тим, що зв'язність тексту безпосередньо залежить від актуального членування речення, зміна якого впливає на позиції теми і теми в реченні та на смислове поєднання цього речення з іншими [10]. Якщо повтор входить до тієї частини, що позначає тему висловлювання, і стає зрозумілим тільки після звертання до попереднього контексту, він служить засобом міжреченнєвого зв'язку.

Маркувати об'єднання речень за допомогою ланцюгового зв'язку й розширювати його ресурси може також частковий повтор, тобто вживання однокореневих слів: *ферментний* — *фермент* [13, 1996, № 4, с. 25], *трансформації* — *трансформаційних* [3, 2005, № 10, с. 5], *символ* — *символічний* [9, 2004, № 1, с. 10], *сталій* — *сталість* [9, 2004, № 11, с. 17], *пайовий* — *пай* — *пайовик* [3, 2000, № 2, с. 22], *присяга* — *присягання* [9, 2003, № 3, с. 30], *масонство* — *масони* [9, 2003, № 3, с. 12]. Варіювання імен понять з точністю до словотворення виявляє властивості лейтмотивного повтору, який проводить через увесь текст основну смислову канву, сприяє його цілісності.

Доволі рідко для вираження міжреченнєвого ланцюгового зв'язку в аналізованих текстах використовується синонімічна заміна, що можна пояснити метою комунікації, яка, як справедливо зазначає Г. В. Колшанський, «полягає не в тому, щоб дублювати значення слів, а в тому, щоб адекватно виразити відповідну думку» [5, с. 109]. Оскільки синоніми виражають близькі, але все-таки різні відтінки значення, кожен з них передає якийсь додатковий смисловий або стилістичний відтінок, то їх використанням референт спонукав би читача займатися десинонімізацією, що нескладно зробити на основі широкого контексту. Але в умовах короткого реферату десинонімізація зазвичай викликає підвищену увагу читача. А, як справедливо зазначав О. О. Потєбня, читання, яке потребує надмірної зосередженості, буде зайвим для читача [10, с. 83]. Тому, використовуючи синоніми в реферативному тексті, потрібно дуже уважно стежити за тим, щоб вживання одного з них замість іншого не призводило до зміни основного змісту речення і не уповільнювало сприймання й розуміння написаного. Крім того, синонімія зазвичай використовується для красномовства, підсилення емоційності викладу — явищ, характерних для художнього стилю, але неприйнятних для наукового, особливо науково-реферативного.

Натомість у рефератах може практикуватися заміна одного слова певної термінологічної системи іншим її членом. Тоді між реченнями встановлюються зв'язки, основані на родо-видових відношеннях між поняттями: *організація* — *Аль-Каїда* [9, 2004, № 3, с. 38], *суха культуральна антирабїчна вакцина* — *препарат* [13, 1996, № 4, с. 48], *лапароскопічна холецистектомія* — *втручання* [8, 1994, № 1 — 2, с. 15]. Кожний з них уводить суб'єкт у клас понять, виражений предикатом, і навпаки, виділяє із суб'єкта предикат на основі його специфічних рис.

У ролі лексичних засобів поєднання окремих речень у ланцюгову структуру широко використовується абрєвіація антецедента: (*основні фонди*

(ОФ) [3, 2000, № 1, с. 16], *промислово-фінансова диверсифікація (ПФД), інтелектуальна власність (ІВ)* [там же, с. 22], *стратегічне управління підприємством (СУП)* [там же, с. 23]), яка дозволяє, з одного боку, зберегти точність, а з другого, значно скоротивши текст, позбавити його громіздкості.

Для вираження ланцюгової зв'язності в реферативному тексті використовуються також:

заміна лексичних імен понять особовими займенниками — *становлення — воно* [9, 2005, № 10, с. 5], *форми — вони* [9, 2003, № 6, с. 24], *держава — вона* [3, 2003, № 11, с. 20], які набувають ознак антецедентів. За своєю суттю ланцюговий зв'язок з особовими займенниками подібний до зв'язку з лексичним повтором, але порівняно з ним лаконічніший;

заміна імен понять сполученнями повторів-іменників з вказівними займенниками, які відсилають до попереднього контексту й відображають тотожність відносин між описуваними об'єктами — *політика переваги, політика панування — така політика* [9, 2004, № 3, с. 38], *гідрогеологічні та інженерно-геологічні дослідження — ці дослідження* [13, 1996, № 4, с. 52], *проблема міграції, зокрема нелегальної робочої сили з України — ця проблема* [9, 2003, № 4, с. 36], *діяльність держави у сфері регулювання інвестування — така діяльність* [3, 2003, № 11, с. 10], *процес планування економічних показників діяльності підприємств — такий процес* [3, 2003, № 11, с. 11], *економічний та соціальний стан України — цей стан* [3, 2003, № 11, с. 13]. Такі займенники за своєю природою нездатні самостійно замінювати іменники, застосовані в попередньому реченні. Окрім неможливості опустити один із членів словосполучення, без якого воно залишилося б незавершеним, потребу в такій заміні можна пояснити водночас і намаганням уникнути громіздкості й повтору;

поєднання родо-видової заміни та вказівного займенника або уточнювального прикметника чи дієприкметника — *іноземці, що мають статус біженця — ці особи* [9, 2003, № 4, с. 36], *моренні й підморенні утворення — ці породи* [13, 1996, № 4, с. 55], *інформаційна політика, інформаційний простір і свобода слова — зазначені поняття* [9, 2003, № 3, с. 13], *західно-поліські найменування лікарських рослин — даний шар лексики* [13, 2005, сер. 3, № 2, с. 125]. У таких випадках обидва компоненти є синсемантичними й тому потребують актуалізації свого значення на основі того словосполучення, яке вони замінюють.

Поодиноким у рефератах є зв'язок, який поєднує ціле попереднє речення або навіть декілька їх та якийсь компонент наступного речення. Зазвичай про такий зв'язок сигналізує наявність у наступному реченні вказівного займенника *це*, здатного позначати цілу ситуацію. Наприклад: *У роботі наголошено на тому, що дослідження стосунків між США та Францією стосовно вступу України до євроатлантичних структур є однією з актуальних проблем сьогодення нашої країни. Це зумовлено наявністю нових геополітичних умов, які склалися після війни в Перській затоці* [9, 2004, № 3, с. 38].

Найменш уживаним у рефератах є **кущовий** міжреченнєвий зв'язок, для здійснення якого, як зазначає Л. В. Орлова, тема вершини повинна якимось відображати появу низки тематичних елементів і, відповідно, мати певні формальні й лексичні засоби, які зумовлювали б можливість її розщеплення. До таких засобів дослідниця відносить: 1) особливий спосіб оформлення теми, що відображає множинність об'єкта; 2) наявність у вершині дієслів, зазвичай зі значенням «приналежності» або «включення, вмісту». Зазначені дієслова характеризують відношення між елементами вміщеної в темі множини, що конкретизуються в наступному контексті, або вказують на послідовність операцій, які здійснюються над цією множиною для їх дослідження чи опису [4, с. 301 — 302]. Індикаторами решти речень кущової структури виступають слова *по-перше, по-друге; перший, другий; спочатку, потім; крім цього* тощо в позиції теми, які призначаються для оформлення композиційно-логічної структури тексту. Вони акцентують логіку розгортання тексту, виражаючи градаційні відношення та ступінь значущості повідомлюваного й водночас підкреслюючи однотипність, односпрямованість смислової організації поєднаних одиниць. У першому реченні кущової структури може використовуватись дієслово зі значенням «включення в деяку сукупність» (наприклад, *відносяться*), яке діагностує встановлення родо-видових відношень між багатоконпонентним об'єктом у темі речення та об'єктами, перерахованими в темах наступних речень.

Отже, різні види міжреченнєвих зв'язків, які зумовлюють і вибір основних мовних засобів для їх реалізації, мають у реферативних текстах свою специфіку.

Паралельний вид зв'язності, найменш значущий у первинному тексті, де пріоритетними є ланцюгові зв'язки, для реферативного тексту найхарактерніший. Специфічним для реферативних текстів різновидом даного зв'язку, вираженого єдністю видо-часових форм дієслів — членів референтських конструкцій, розподілених по всій його структурі, є відсутність експліцитного вираження теми. Ланцюгова зв'язність широко представлена в реферативних текстах лексично — повторами, анафоричними засобами, які передбачають відсилання до інших фрагментів попереднього контексту, рідше — словами, пов'язаними родо-видовими відношеннями.

Не характерний для реферативного викладення формальний зв'язок речень за допомогою сполучників, сполучникових слів, який часто використовується в первинних текстах-міркуваннях, де логічні й граматичні відношення повинні бути чітко позначені відповідно до структури аргументів.

Потреба забезпечити зв'язність реферативного тексту зумовлює деяке збільшення його загального обсягу за рахунок мовних поєднувальних засобів. Хоча з точки зору інформативності такі засоби є надлишковими, їх не можна видаляти з тексту реферату, аби не перетворити його на незв'язну сукупність елімінованих із першоджерела речень.

1. Адамова Г. Н. Новое в синтаксисе современного русского языка. М., 1990. 2. Дубовик О. К. Возможные проявления некоторых текстовых категорий в абзаце английского научного текста // Научная литература. Язык, стиль, жанры. М., 1985. 3. Економіка. Економічні науки: Реферативний журнал. К.: Книжкова палата. 4. Закономерности структурной организации научно-реферативного текста. К., 1982. 5. Колшанский Г. В. Контекстная семантика. М., 2005. 6. Котурова М. П. О понятии связности и средствах ее выражения в русской научной речи // Язык и стиль научной литературы. Теоретические и прикладные проблемы. М., 1977. 7. Лазаренко С. Тавтологічний повтор як засіб вираження категорії зв'язності в художньому тексті // Вісник Львівського університету. Серія філол. 2004. Вип. 34. Ч. II. С. 277 — 283. 8. Медичний реферативний журнал. К.: Український центр наукової медичної інформації. 9. Політика. Політичні науки: Реферативний журнал. К.: Книжкова палата. 10. Потебня А. А. Мысль и язык. К., 1993. 11. Рекало В. В. Зв'язність і членування тексту (на матеріалі англійської прози): Автореф... канд. філол. наук. Х., 1996. 12. Соловьев В. И. Составление и редактирование рефератов: Вопросы теории и практики. М., 1975. 13. Український реферативний журнал «Джерело». К.: ІПРІ НАН України, НБУ ім. В. І. Вернадського. 14. Benes E. On Two Aspects of Functional Sentence Perspective // Travaux linguistiques de Prague. 1964. № 1. P. 267 — 280.

УДК 070: 811.161.2'366

О. Д. Федоренко

ДЕМІНУТИВИ ЯК МОВНІ АКТУАЛІЗАТОРИ НЕГАТИВІЗМУ ТА АГРЕСІЇ В ГАЗЕТНОМУ ТЕКСТІ

З'ясовується роль емотивно-оцінних демінутивів як ефективних мовних засобів вираження негативізму й агресії в газетних текстах.

Deals with the analysis of the emotional and evaluation function of diminutives as one of effective linguistic methods of negation and aggression in the newspaper texts.

Соціальні зрушення, що відбулися наприкінці 80-х років ХХ ст., демократизація суспільно-політичного життя, урізноманітнення економічних засад і морально-етичних принципів суспільства суттєво впливають на мову сучасних періодичних видань. Серед тенденцій її розвитку можна відзначити активізацію елементів розмовного стилю, активне збагачення й розвиток експресивних засобів, здатних виражати певні оцінки дійсності та впливати на емоційну сферу читача. У часи соціально-політичної нестабільності, резонансних подій, сплеску громадської активності характерними для писемної комунікації є процеси зростання негативізму й агресії.

Ефективне використання мовних засобів є важливою гарантією такого сприймання тексту, при якому в адресата виникає довіра до автора, потреба в емоційній участі в події, а потім необхідність виконання під впливом тексту певних дій. Як переконливо зауважує Н. Ф. Непийвода, в умовах, коли комунікатори дистанційовані в часі та просторі, взаєморозуміння між ними, а отже, й успіх комунікації в цілому залежить від оптимального використання мовних, стилістичних і текстових засобів [5, с. 6]. Мову ЗМІ необхідно досліджувати,